

PSYCHISCHE OVERMAGHT; NAAR EEN ABSOLUTE WILSONVRIJHEID?

Op 3 oktober 2001 wordt verdachte B. door de rechtbank Assen ontslagen van alle rechtsvervolging wegens psychische overmaght¹. Bewezen was verklaard dat B. gepoogd had zijn oudere broer met een mes om het leven te brengen. Dit gebeuren was het sluitstuk van een jarenlange terreur waarbij het slachtoffer bij de minste aanleiding zijn moeder, zijn zusje en zijn jongere broer (verdachte) mishandelde en met de dood bedreigde. Op de avond van de steekpartij ontstaat er onenigheid tussen het slachtoffer en zijn moeder waarna zowel de moeder als het zusje worden geslagen en geschopt. B. probeert zijn broer tegen te houden en krijgt als gevolg daarvan ook enkele rake klappen en schoppen. Hij weet weg te komen en loopt naar de keuken, op zoek naar iets om zijn broer mee te slaan. Daar ziet hij op het aanrecht het mes van zijn broer liggen, waarmee de gezinsleden al regelmatig bedreigd zijn. B. ziet dat zijn moeder op de grond ligt en dat zijn broer over haar heen gebogen staat. Op B.'s uitroep dat zijn broer op moet houden omdat hij (B.) nu een mes heeft reageert het slachtoffer nauwelijks: hij kijkt wel even maar blijft met zijn rechtervuist op het lichaam van de moeder beuken. B. verklaart later: "Ik had zo'n hopeloos gevoel, dat ik niet meer wist wat ik moest doen". B. steekt zijn broer meerdere malen in het lichaam.

De feiten van deze zaak vertonen veel overeenkomsten met een uitspraak van de Rechtbank Maastricht² van februari 2001, met een zaak die werd gewezen door het Hof Amsterdam in september 2000³ en met een zaak van het Hof Den Haag van mei 1999⁴. In alle vier de zaken gaat het om een uitermate bedreigende thuissituatie waarin zowel de verdachte als de overige gezinsleden lange tijd blootgesteld zijn aan fysiek en mentaal geweld van broer dan wel vader. In alle vier gevallen resulteert die gespannen situatie uiteindelijk in een gewelddadig delict, te weten (poging tot) doodslag. En in alle vier de gevallen wordt de verdachte uiteindelijk niet veroordeeld op grond van psychische overmaght. Maar daarmee houdt de gelijkenis niet op. Wat in het kader van deze opinie met name van belang is, is het feit dat bij alle verdachten sprake was van een abnormale geestesgesteldheid ten tijde van het plegen van het delict.

Zo wordt in Assen door de getuige-deskundige gesproken van een "decompensatietoestand, waarbij zijn frustratietolerantie, angstbeleving, gewetensbijsturing, alsmede het onderscheid tussen gedachte en handeling, zijn weggevallen, met als gevolg doorbraak van agressie. Verdachte heeft een duidelijk beperkte geestelijke draagkracht."

In Maastricht spreekt met van een "extreme angsttoestand, (...) een toestand van depersonalisatie door een vernauwing van het bewustzijn (...)". De rechtbank constateert dat hierdoor "een bewuste keuze voor een alternatieve handelwijze kennelijk niet meer openstond".

Uit het rapport van de deskundigen neemt het Hof Amsterdam de volgende passage in zijn vonnis over: "Ten tijde van het tenlastegelegde verkeerde onderzochte in een extreme vorm van paniek/doodsangst. Op grond van zijn onrijpe persoonlijkheidsontwikkeling en de paniekstoestand ten tijde van het tenlastegelegde waren zijn keuzemogelijkheden/denken in zeer ernstige mate beperkt".

Het Hof Den Haag tenslotte spreekt in zijn vonnis van een acute dissociatieve reactie, een staat waarin iemand wel in staat is tot handelen maar als het ware ontkoppeld (gedissocieerd) is. Het Hof meent dat verdachte tijdens het (ook hier weer) steken van haar stiefbroer gebukt ging onder een uitzonderlijk grote psychische druk.

¹ Rechtbank Assen, 3 oktober 2001, zaaknr. 19.830203-00; de in deze opinie aangehaalde uitspraken, met uitzondering van die van het Hof Amsterdam en het Hof Den Haag, zijn afkomstig van www.rechtspraak.nl

² Rechtbank Maastricht, 20 februari 2001, zaaknr. 03/005502-00; zie ook C.H. Brants en C. Kelk, Kroniek van het strafrecht, in NJB afl. 10, 8 maart 2002, p. 458

³ Hof Amsterdam 26 september 2000, NJ 2000, 764

⁴ Hof 's-Gravenhage 12 mei 1999, niet gepubliceerd, beschreven in DD 30, november 2000, p. 875-890

Het psychische overmacht-verweer is van oudsher bijzonder populair bij advocaten en bijzonder impopulair bij rechters. Ook de afgelopen paar jaar is het verweer vele malen gevoerd bij de verschillende gerechten, inhoudelijk variërend van een beroep op cultureel-sociale factoren zoals eerwraak (o.a. in de Veghelse zaak bij de rechtbank Den Bosch⁵ en bijvoorbeeld ook in een recente uitspraak van de rechtbank Den Haag⁶) tot 'eigenrechters' die hun dochter en kleinkinderen te hulp komen tegen een mishandelende echtgenoot/vader⁷ of wraak nemen voor het seksuele misbruik van het eigen minderjarige kind⁸.

Echter, in slechts vier van de (gepubliceerde) gevallen is het beroep op psychische overmacht gehonoreerd: de vier hierboven beschreven zaken. Blijkbaar is de Nederlandse rechter alleen bereid de eis anders te handelen, weerstand te bieden aan de druk, los te laten, wanneer de op de verdachte uitgevoerde druk gepaard gaat met een bijzondere geestesgesteldheid die de wilsvrijheid van de verdachte verregaand beperkt.

Psychische overmacht wordt gedefinieerd als een van buiten komende kracht, dwang of drang waartegen weerstand bieden redelijkerwijs niet mogelijk is. Daarbij wordt het externe karakter van de kracht, dwang of drang in literatuur en rechtspraak benadrukt: komt de drang van binnen dan moet eerder aan ontoerekeningsvatbaarheid worden gedacht. Het is echter de vraag of deze tweedeling, zoals ook Knoops die maakt in zijn proefschrift 'Psychische overmacht en rechtshandhaving'⁹ wel volledig in stand kan worden gehouden. In de hierboven beschreven gevallen is immers wel degelijk sprake van een van binnen komende toestand die op zijn minst bijdraagt aan de psychische drang, als ze deze al niet veroorzaakt. Ook rechters hebben soms grote moeite de ontoerekeningsvatbaarheid en de psychische overmacht uit elkaar te houden, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het hierboven al aangehaalde vonnis van de rechtbank Den Bosch in de Veghelse eerwraak-zaak. De rechtbank overweegt daar met betrekking tot de strafbaarheid van de verdachte: "Bij de bespreking van dit verweer maakt de rechtbank geen onderscheid tussen psychische overmacht en tijdelijke ontoerekeningsvatbaarheid, nu psychische overmacht een vorm is van tijdelijke ontoerekeningsvatbaarheid". Dogmatisch gezien worden hier twee wezenlijk verschillende dingen op één hoop gegooid, maar bij invulling van het psychische overmacht-begrip zoals dat gebeurt in de hierboven beschreven vier zaken zou deze definitie, men zou haast kunnen zeggen met terugwerkende kracht, toch wel eens de meest juiste kunnen zijn. Wellicht dat de psychische overmacht zich meer richting de ontoerekeningsvatbaarheid beweegt en alleen kans van slagen heeft wanneer weerstand bieden niet slechts redelijkerwijs niet te vergen is, maar welhaast absoluut onmogelijk: psychische overmacht in de meest zuivere (letterlijke) zin van het woord. In de zaak tegen B. is het Openbaar Ministerie in hoger beroep gegaan: het woord is nu aan het Hof Leeuwarden.

Sander Janssen

Universitair docent straf-en strafprocesrecht, Universiteit Leiden.

⁵ Rechtbank Den Bosch, 13 februari 2001, zaaknr. 01/069053-99

⁶ Rechtbank Den Haag, 25 februari 2002, zaaknr. 09-925184-01

⁷ Hof Leeuwarden, 31 oktober 2000, zaaknr. 24-000417-00

⁸ Rechtbank Breda, 1 februari 2001, zaaknr. 1991-00

⁹ G.G.J. Knoops, Psychische overmacht en rechtshandhaving, Gouda Quint, Deventer 1998, p. 215